

RADIOSCOLA ROMONTSCH TEXTS COMPLESSIVS

EDIZIUN DELLA CUMINONZA RADIO ROMONTSCH / PUBLICAZIUN DELLA CUMISSIUN RADIOSCOLA

Redacziun: Alfons Maissen

Stampa Tagblatt Cuera

EMISSIUN 26. 10. 65 - 14.30-15.00 h

Compara sis gadas, ils meins
d'october tochen mars Nr. 53

RICCO BIANCHI, CUERA

Las specias de gaglinas selvatgas de nossas muntognas

Igl era in freid di de schaner digl unviern vargau. Cun dus camerats descendevl jeu cun skis dad in bi e pauc frequentau cuolm tschentaus bunamein el centrum dil Grischun. Avon circa in quart d'ura vevan nus bandunau il péz. Gia vevan nus cattau ad agur plinengiu l'emprema tegia cuvretga de neiv, ed aunc pli maneivel comparan a nus pigns larischs e pegns struptgai sco avonguardias digl uaul. Avon nus serasava ina ualti teissa plaunca, surcarschida de crestatgiet, mo quell'era ussa schurmegiada dalle ferdaglias entras ina solida cozza de neiv loma. L'entira contrada ruassava el siemi d'in liung unviern. Ei haveva neviu, ed ina finezia neiv de puorla fageva de nossa descensiun in ver deletg.

Gest vi jeu far in caraun ch'enzatgei semova avon mes skis. Jeu vesel in tgaun, lu observel jeu in culiez cun plemas blau-neras, lu duas alas stgiras cun tachels alvs che sesarvan, e gia sgola igl utschi ell'aria e s'allontanescha dabot encunter igl uaul. — «Mira leu, in utschi, directamein ord la neiv», cloma ina vusch ussa da l'autra vart. Ed en verdad, era ella vischinonza de miu camerat Rest ramura in sgarguttar ed in tunem ded alas, e puspei ei igl utschi ualti grond svanius en in gienà! Mo ussa stein nus mureri e dein fetg bein adatg, sch'enzatgei semovess aunc ina ga ella cozz'alva de neiv. E veramein, quei giug serepeta aunc treis gadas! Mintga gada compara in utschi empau pli liungs, mo pli stretgs che nossa gaglina de casa. El sgolatscha cun sias alas cuortas spert e cun canera. Ussa observein nus era la part alva della cua, che croda schi fetg en egl, e nus savein cun segirtad tgi che nus vein disturbau cheu: Ei era 5 cots selvadis pigns ni cots d'uaul.

Las ruosnas, nua che quels cots eran zuppai ella neiv, ein tuttavia buca profundas, mo gest aschi grondas sco il tgiertg digl utschi. Igl empren patratg, ch'ìls utschals enquerien forsa vivonda sut la neiv, era pia buca gests e giustificaus. Segiramein vulevan ils cots mo fugir dalla ferdaglia, se-

survend dalla cozza de neiv sco quei che nus fagein diever de nies tapet.

Il bia enconuschan ins il tgiertg selvadi pign era vid la cua stgira e savitschada, che fuorma in ferm contrast cun las plemas alvas della part sut della cua. Il tgiertg contontscha ina lunghezia de 50, la gaglina perencunter mo ina tala de 40 centimeters. Ella croda insumma buca schi en egl, e quei ei probabel era il motiv, per il qual nus vesein ella bia pli darar che siu cumpogn. In fotograf inschignus ha inagada saviu fotografar ina gaglina selvadia che cuava. Sil maletg vesein nus fetg bein che siu plemadi corrispunda bunamein dil tut al terren digl uaul. Ella ha pia ina color de schurmetg de stupent effect. Il medem vala era pils pluscheins gest ord la crosa. Vegnan quels pluscheins disturbai ina gada, lu san els sezuppar schi inschignusamein, ch'era in versau observader catta buca pli els. Quei schurmetg natural ei denton necessaris, patertgond vid tuts ils prighels ch'existan per in utschi che cua ora ses ovs silla blutta tiara. Il fiep digl igniv (igl ei mo ina pintga ruosna el terren) ei aviarts per tut ils inimitgs naven dall'uolp de la musteila tochen tier ils utschals de rapina dil di e della notg. Bien che la gaglina selvatga pintga ova fetg. Aschia metschan, schegie buca tuts, silmeins enzacons dals numerus prighels e creschan puspei ora tier gaglinas e cots.

Quei che pertucca l'existenza de quella specia d'utschals (numnadamein dils cots selvadis pigns, ni cots d'uaul) savein nus constatar sia derasaziun en tut las valladas dil Grischun sur l'altezia de 1500 m. Appartenent il diember denton, obtegn ins resultats de grond svari. Ualti savens cattein nus quels utschals ell'Engiadina, ella contrada de Tavau ed era en Portenza. Nums ellas alps, sco per exempel Lag dils cots, Crest dils cots, ni Plaun dils cots demuossan specialmein l'existenza dils cots selvadis pigns en talas contradas. Il bia entupein nus ils utschals en vischinonza digl ur digl uaul. Nua ch'ìls davos larischs, schiembers, ni pegns digl uaul midan cun crestatgiet, izuns ed izuns piertg, leu plai lur viver, scoi para, il meglier ad els. Casualmein serabetschan els denton era bia pli lunsch siado, tochen 2500 meters altezia.

Vessen nus inagada queidas d'observar cots selvadis

ei quei buca pli il cass ozildi. Sin zun numerusas excursiuns de muntogna la stad e gl'unviern vein nus ils davos 10 onns observau negliu pli il tgiet selvatg grond ni la gaglina selvatga gronda. Ed aschia vegn ei ad esser pusseivel mo excepziunalmein d'observar il balzar dils cots. Gest quei remarcabel giug dils cots ei denton descrots savens. Ei para veramein ch'ils cots selvatgs gronds seigien d'uront il giug de balzadi bia pli senza quitaus ch'ils cots selvadis pigns aschia che il proverb

L'amur fa tschoccs il tgiet selvadi! —

Co vai cun tei sil mund glienadi? —

cuntegn ina certa veradad. Experiments stricts del las ciencias naturalas han demonstau, che ni la vesida ni l'udida dils cots selvadis gronds ein messas en tals muments ord funcziun. En ina certa fasa dil balzadi surtuna l'atgna rueida tut gl'auter, de maniera ch'in versau observar sa s'avischnar tgunschamein. Il clom de balzar ei denton bia pli lev che quei ch'ins spetgass dil grond utschi, e perquei aud'ins el strusch 100 meters lunsch naven. Il tgiet balza savens sin roma de pegns. Ils combats denter ils rivals han denton liug sin certas plazzas de balzar, gest sco tier il tgiet selvadi pign. Ei fuss interessant d'endriescher da nos catschadurs, nua ch'igl ha aunc talas plazzas el Grischn e nua che nus vein caschun d'observar ils giugs de balzar dils cots selvadis gronds.

Ch'ei dat ina stretga parentella denter il tgiet selvadi grond ed il selvadi pign constatescha il fatg, ch'ins ha adina puspei anflau ed observau bastards de quellas duas specias. El museum dil parc nazional a Cuera anflein nus in preparat d'in bastard resultaus dal tgiet selvadi pign e la gaglina selvatga gronda. Igl ei in schinumnu «Rackelhahn» dil tip dil tgiet selvadi pign, ina cruschada dil tgiet selvadi pign cun la gaglina gronda. El ei vegnius sittaus igl onn 1893 sil pass dil Cunclas. Era auters exemplars ord il Grischn ein descrots el Guid d'utschleglia de Corti.

Fetg veglias gagglinas grondas, che sepropagan buca pli, survegnan scoi para pli e pli il plemadi dil tgiet, brattond pia lur vestgiu de schurmetg per il pli bi vestgiu de fiasta dil tgiet. Ina fetg remarcabla mutaziun!

* * *

Pli u meins ils medems reviers sco las gagglinas selvatgas grondas avdan era las gagglinas d'uau. Nus anflein ellas pia en nos uauls de guilas oravontut ella regiun bassa e mesauna. Ellas prefereschau uauls spess cun bia cagliom e sterpa; cheu san ellas sezuppar lien schi inschignusamein ch'ins vesa ellas mo fetg darar. Segiramein han ils pli paucs de nus giu caschun d'observar in tgiet d'uau ella natira. Perquei lein nus descriver el inagada exactamein.

El contonscha ina lunghezia de 40 centimeters e peisa circa 400 grams. El ei pia pli lev che nossa gaggina de casa. Siu plemadi ei bi brins de ruina, cun tachels alvs e ners. La cua ei ornada transversalmein cun in sdrem alv-ner. Tgiet e gaggina portan in fin capetsch sin tgau. Tier il tgiet eis el plitost empau pli aults e croda aschia meglier en egl. Ed era in tachel ner sil pupen ei tut specialmein bein de veser. Il pupen della gaggina perencunter ei clars. Sur ils egl sesanfla sco tier il tgiet selvadi pign la bulscha cotschna della «rosa».

Las gagglinas d'uau ein vers utschals de tiara. Malgrad che ellas san sgular, fan ei quei mo en cass de basegns. Adina emprovan ellas de mitschar currend dagl inimitg, e quei reussescha normalmein era ad ellas, perquei ch'ellas capeschau excellentamein de far diever de mintga lagugn. Gest il cuntrari dellas autras gagglinas restan tgiet e gaggina d'uau era ensemen suenter la paregliazun e la perioda de clutschar. E demai ch'ils utschals restan il bia el medem territori, ha in versau observatur forza caschun d'anflar els. Scoi sedi seigien gest quels utschals fetg sensibels encunter disturbis. Sch'els vegnan disturbai memia savens entras luvvers d'uau e turists, lu bandunan els il territori e secollocheschan en in auter liug.

La vivonda consista de fretgs de caglia sco izuns etc., de feglias, differents fretgs ed era de baus, gattas ed auters insects. Igl unviern maglian ellas bein prevalentamein discharins e brumbels de plontas d'uau. Era el magun della gaggina d'uau anflan ins regularmein carpels che molan la dira vivonda e faciliteschan aschia la digestiun.

Ils giugs de balzar dellas gagglinas d'uau ein bia pli quiets che quels dil tgiet selvadi pign ni dil tgiet selvadi grond. Plazs de balzar specials han ins mai observau. Perencunter selaian tgiet e gaggina udir entras tut specials schuls per carmalar in l'auter. Il tgiet suonda la gaggina dapertut nua ch'ella va, cuora entuorn quella, fagend mintgaton in segl per augmentar sia atenziun. Combats denter ils differents cots han ins mai observau, bein era perquei ch'ils utschals bandunan mai lur revier. Suenter la paregliazun, viaden el matg, ovan las gagglinas de nossas cuntradas. Il cup digl igniv cuntegn circa 10 ovs cotschen-mellens cun tachels brin-cotschens, gronds sco ovs de columbas. La gaggina sefa strusch veseivla en siu igniv e sefida apparentamein de sia color de schurmetg ton ch'ins sa s'avischnar fetg datier ded ella senza spuentar la gaggina.

Il tgiet separticipescha buca dil cuar. Tenor Guggisberg ha el schizun tschaffen de far cun caschun viseta ad in'atra gaggina, aschia che quei autur plaidda ded ina «malfideivla monogamia» dellas gagglinas d'uau.

Ils pluscheins rumpan la croda suenter 21 di. Sco nos pluscheins de casa bandunan era quels immediat igl igniv e capeschau aschi marvegliusamein de sezuppar, ch'igl ei practicamein nunpusseivel de puspei

anflar in marighel pluscheins ina gada ch'el ei spuentaus.

Lein aunc mirar per la fin nua ch'ins ha gia dapertut observau gaglinas d'uau el Grischun. El Guid de Corti, legin nus ch'ins hagi cattau talas sper Flem, medemamein sigl intschess de Tavau, ella Tumliasca, ella spunda dil Calanda sper Cuera, ed en Val. Quellas observaziuns han ins denton fatg avon 25—30 onns. Ei fuss interessant de saver co ei stat oz cun la derasaziun dellas gaglinas d'uau. Nus cartein ch'in scamond de catscha per certs territoris fuss in ver basegns. —

* * *

In'otra zun biala specia de gaglinas fuss la pernisch. Demai che quella ei de catar prevalentamein ella tiara bassa, ed auter ch'en Tumliasca, ella Val renan de Cuera ed ell'Engiadina bassa, schiglioc negliu auter el Grischun, renunziein nus cheu de far ina descripiun della pernisch.

* * *

La tut specialmein biala pernisch dil cularin ner, ei ina vera specia d'utschals de nossas muntognas. Nus seregurdein aunc fetg bein dell'emprema entupada cun quei utschi, gia avon pli che 30 onns. Igl ei stau ella cuntrada dell'alp Sanaspans duront la descensiun dil Foil Cotschen. Las empremas striaunas eran gia en flur, ed encurrend jeu bials brumbels, cattel jeu tuttenina ad agur en ina distanza de circa 10 meters, giusut mei, dus utschals cun remarcablas plemas ella grondezia de pintgas gaglinas de casa. Era miu, guid patern' ha observau ellas numnond quei utschi pernischs dil cularin ner, ni 'Pernisen', in num adina puspei usitaus da nos catschadurs grischuns de lungatg tudestg.

Als dus utschals han in bec tgietschen, las combas cotschnas, in tachel alv cun rudi ner entuorn culiez e dallas varts tipics sdrems a travers de color orange-nera. Cun quels indecis eis ei buca pusseivel de scumbigliar els cun in auter utschi de nossa cuntrada. Perencunter semeglia el zun fetg la gaglina cotschna, la cotschnauna, derasada en Engheltiara ed ell'Europa occidentala. Jeu seregordel fetg precis che las duas pernischs dil cularin ner eran buca sguladas naven lezza gada, mo biaronz, e per miu smarvegl, fugidas tut a manizzond, en lur ustonza, tochen che nus vein buca viu ellas pli. Quei corrispunda en verdad al secutener normal dellas pernischs dil cularin ner. Era ellas ein vers utschals de tiara e sgolan da rar, e mai lunsch.

Ellas muntognas grischunas avdeschan las gaglinas dil cularin ner ella vera regiun alpina, sur il confin d'uau, circa denter 1700 e 2700 meters. Ellas alps dil sud ed el Valleis ein ils utschals perencunter era d'anflar en regiuns pli bassas, principalmein ella

stagiun freida. Tier nus vivan ellas sillas plauncas de crestatgiet en garveras e sin tschenghels suleglivs e meinan ina veta pli u meins zuppada e quei grazia all'excellenta color de schurmetg.

Il temps de propagaziun e de balzadi croda egl avrel, e lu sa, tenor Guggisberg, ina roscha de pernischs far sensaziun ed emblidar la spuretgadad usitada bunamein dil tutfatg. Ils cots sesprovan de curdar en egl a lur 'bials' entras ina favoreivla posiziun ed entras in clom carmalont. Combats denter ils rivals dat ei scoi para mo darar. Il tgiat-pernisch separeglia cuntrariamein allas biaras specias de gaglinas, mo cun ina gaglina dil cularin ner. Tenor ina opiniun pli veglia duessen lu tgiat e gaglina baghegiar mintgamai in igniv perin. En mintg'igniv metta la gaglina enzacons ovs, e tgiat e gaglina cuan ora quels. Quei para denton buca d'esser gest. Tenor indicaziuns pli recentas separticipescha il tgiat buca dil cuar. La gaglina ova il zercladur, ed il temps de cuar cuoza 25 dis. Ovs aunc buca cuai ora, san, sco ei para, restar egl igniv in cert temps senza prender donn. Aschia sa ei per exempel capitar, sch'ina perioda de schliat'aura impedescha il cuar. Ina gada che la gaglina ha entschiet a cuar, eis ella strusch de spuentar ord igl igniv — quei vala era per las autras specias gia mencionadas. La gaglina dil cularin ner ei ina zun premurada mumma pils pluscheins. Ella meina els naven digl igniv, muossa ad els prest lur vivonda, ed il clom de carmalor: coc — coc — cocro, regorda empau il clom della clutschiera de casa. En cass de prighel smanatschont, san ils pluscheins sezuppar fetg spert ed aschi excellentamein, ch'els ein buca anflabels pli. Ussa retuorna era il tgiat puspei tier la gaglina e l'entira famiglia passenta la veta ensem tochen la suandonta primavera. Igl ei pusseivel che l'entira famiglia descendi duront igl ault unviern ina gada ni l'otra giu en regiuns pli bassas. Aschia han ins gia observau pernischs dil cularin ner ella vischinonza de tegias d'alp e de casas d'albiert de muntogna. Gie, tenor in cass enconuscent, deigien talas gaglinas schizun esser descendidas tochen giu ella vischinonza dil marcau de Cuera. Differentas gadas ha ina clutschiera de casa cuau ora ovs della pernisch dil cularin ner. Sco ei para, gartegia igl experiment per il pli. Ils pluscheins vegnan directamein dumia-stis e prendan a sesez bugen graun, legums, truffels, ovs e latg. — F. de Tschudi ha casualmein saviu festisar che las pernischs dil cularin ner san schizun senudar fetg bein — veramein ina remarcabla capaciad per in utschi dellas muntognas. A caschun d'in transport ein treis pernischs mitschadas da lur caset ed ein senudadas ruasseivlamein ell'aua dil lag de Constanza, tochen ch'ins ha puspei pudiu tier ellas.

Ed ussa fussen aunc las damondas partenent il viver e la derasaziun dellas pernischs dil cularin ner el Grischun interessantas per nus. Probablamein dev'ei aunc avon 50 onns bunamein dapertut el Grischun

pernischs dil cularin ner, schebein era en diemblers divergents. Ozildi eis ei aschia che la catscha sin pernischs ei lubida sulettamein el district della Moesa, nua ch'ins anfla aunc pernischs dil cularin ner avunda. Segiramein ei il schurmetg necessariis, pertgei ellas alps dil nord han ins mo fetg da rar caschun de cattar pernischs. Nus lein buca decider cheu, schebein la catscha intensiva, ni ils numerus inimitgs animalics ein la cuolpa della sminuaziun dil diember de quella biala gaglina. Segiramein dat ei era gronds svaris el diember de nos utschals, senza ch'il carstgaun seigi responsabels per la sminuaziun. Scoi para, deigi la carn della pernisch dil cularin ner esser extraordinariamein gustusa! Lein sperar che la protecciun de catscha munti veramein in'augmentaziun ed ina fortificaziun de nossas colonias de pernischs.

* * *

Ed ussa lessen nus aunc descriver il davos habitont dellas muntognas denter la specia de gaglinas, igl urlaun. El ei, cuntrariamein alla pernisch, bein aunc derasaus ualti dapertut el Grischun. Segiramein han ils biars de nos turists gia udiu la stad ni gl'unviern siu remarcabel clom corr-corr. Sch'els ein era stai el cass de cattar ad agur el, gliez ei in'otra damonda, pertgei ils urlauns portan la stad ed igl unviern ina colur de schurmetg, che zuppa schi bein els, ch'igl ei fetg grev d'engartar ils utschals. Igl unviern ein els bunamein alvs dil tut. Las plemas nerass della cua ein per il bia nunveseivlas e mo il tgiet ha ina sdrema nera dal bec agl egl. Igl ei pia practicamein buca pusseivel de veser ils utschals che sesan ruasseivlamein ella cuntrada alva della neiv. Els han perencunter la disa de seschar udir gia ad ina pulit gronda distanza, laschond resunar il clom d'avertiment avon che fugir. Ellas sgolan il bia buca lunsch, enqueran plitost puspei spert in refugi enzanua per tiara. Pér durent il sgol pon ins veser las plemas nerass della cua. La stad ei il plemadi brin-grischs de tachels, che corrispunda pia ualti precis alla colur della grava. Las parts alvas dellas alas, vegnan inschignusamein zuppadas sco ch'ils utschals sentan, ch'els savessen setradir leutras. Durent il midar dil plemadi igl atun, anflan ins gia de bia alv el vestgiu. Ils urlauns ein circa tuttina gronds sco las pernischs dil cularin ner, pia empau pli gronds che nossas columbas de casa. Peis e greflas ein denton spessamein surtratgas cun plemas, sco schiglioc tier buc in'otra specia de gaglinas. Quella protecciun encunter la ferdaglia para denton necessaria, sch'ins sa ch'el avdescha en las pli aultas regiuns de nossas alps, en in'altezia de circa 2000—3600 meters, ni aunc de pli.

Era cugl urlaun havein nus giu avon enzacons onns in interessant schabetg. In suentermiezdi dil fevrer, suenter ina detga nevada, han dus scolars purtau

a mi in urlaun ventschiu. El era aunc caulds ed haveva ina plaga el culiez, che perdeva aunc adina saung. Ils dus mattatschs eran descendi cun lur skis naven dal Pass dil Strela a Tavau. Enten ir senta in de quels scolars tuttenina ch'el era fitgaus culs skis en in animal ed haveva blessau quel. El engarta in utschi alv che deva las davosas sbattidas. Segiramein era igl urlaun seschous never en, e lu vegnius mazzaus da nies scolar senza fraud. El magun digl utschi vein nus anflau suenter pli che 40 carpels alvs sco la neiv. Era ils urlauns maglian pia ils schinumnai, carpels de moler' per facilitar la digestiun dils dirs grauns. Quei ei bein capeivel, essend il bec mai capavels de prestar la lavur che nos dents prestan.

Il temps de balzar dils urlauns croda els meins avril — matg. Lu ein las «rosas de balz» unfladas, e quei tier il tgiet bia pli fetg che tier la gaglina. De combats rivals denter ils differents cots ei nuot enconuscent. Scoi para passa la perioda de propagaziun ualti ruasseivlamein, sco dil reminent era l'entira veta de quels utschals dell'aulta muntogna. Il tgiet cuora suenter alla gaglina, fa bein era enqual sault per svegliar l'attenziun della preferida. Suenter la paregliaziun resta il pèr ensem, — era ils urlauns vivan pia en monogamia. Tard la primavera, ni baul la stad, ova la gaglina ses 6—15 ovs en in pign fiep. Demai ch'igl igniv ei il bia strusch schurmegiaus, dat ei beinduras segiramein svaris el cuar — da quei temps dat ei gie en nossas muntognas fetg savens periodas de malaura cun neiv. En gliez cass fan ils urlauns bein puspei in auter igniv denter la crappa ni davos striaunas, e la gaglina cua aschia per la secunda gada. La colur de schurmetg della clutschiera ei aschi buna, ch'ella vegn il bia buca observada, ed alla quala il carstgaun sa s'avischinar ualti fetg. Nusezzi vein gia savens cattau urlauns, denton aunc mai viu ina clutschiera sigl igniv. Ils pluscheins vegnan ord la crosa en 21—24 dis e semovan immediat per la cultura entuorn. En cass de prighel capeschan els de sezuppar gest aschi marvegliusamein sco ils auters pluscheins selvadis.

Ded in fetg remarcabel schabetg en quei grau menzioneschia Guggisberg. Ina partida turists haveva spuentau in pluschein d'urlaun si en in'altezia de 2800 meters. Els vevan priu il pluschein enta maun e contemplau igl utschiet plein smarvegl ed interess. Tuttenina stava la mumma-gagina avon il turist che teneva gest il pluschein. Ella s'avischina aschi zun ch'ins vess bunamein saviu pegliar ella. Lu s'allontanescha ella, runond in'ala e zuppegiand malamein, ed emprova cheutras d'attrer l'attenziun a sesezza, per aschia facilitar la fuigia al pluschein. Ed en verdad seprofitescha il pign d'in mument d'inattenziun per sedeliberar. Quei far fenta ded esser schirauns ni blessaus, haveva pia giu il success giavischau. Semeglionts schabetgs ein era vegni menzionai d'auters observaders, era en connex cun

pigns, lu mass quei il meglier la primavera. El temps della propagaziun ni dil cupanar dils utschals, fan els remarcabels giugs ch'ins numna «giugs de balzar» ni giug de balzadi. El temps d'avrel tochen matg vegnan ils cots fetg malruasseivels. Savens entscheivan els a sescagnar, sepugnan cul tgau ad ault, lain pender las alas, dend cul bec. Cots pli vegls han lur agens plazz de balzar; leu fan els lur combats — il pli savens senza malart. Gia avon ch'ei catschi dis, seradunan els sin quei plaz, e lu savein nus udir il zun remarcabel «clom de balzadi». Igl ei grev de descriver la ramur curiosa e scadenem remarcabel che fa endamen il suffel e sguschem dell'aua. Sche dus cots fan lur giugs el medem plaz, scatscha il ferm il rival pli fleivel. Las gagglinas, era presentas, persequiteschan il combat. Il bia seunescha il victur dil turnier gia sil medem plaz cun las gagglinas. Suent perencunter s'empatscha il tgiet selvadi pign, ni tgiet d'ual buca pli della gaggina e della famiglia vegnenta. La gaggina sgrasa ora in fiepet ed ova enteifer 2 dis ses diesch ovs mellens cun tachel brins. Suent in temps de cuar de 24—29 dis, rumpan ils pluscheins la crosa e bandunan cuninagada igl igniv. Els san sezuppar spert inschignusamein. La clutschiera denton tracta els cun quita e meina els dapertut, schurmegiond la famiglia.

Concernent il clom de balzar dil tgiet, vein nus d'aschunscher ch'ins auda el buca mo durent il tipic temps de propagaziun, e buca mo cull'alva della damaun! Specialmein la primavera vein nus gia udiu il clom resunont da tut temps dil di. Aschia per exempel ina gada sisu Sertig-vitg, naven dallas 12 de miezdi bunamein traso entochen las duas, ed ellas alps dadens Monstein vein nus fatg stem de quei en intervals regulars. Segiramein stat l'acziun de balz en relaziun cun l'aura, de maniera che la migeivl'aura de primavera stimulescha, l'aura freida perencunter retarda l'acziun. Las gagglinas selvatgas pintgas ein predominantamein «utschals de tiara». La pli gronda part de lur vivonda anflan ellas ella vischinonza della tiara. Quei ei segiramein era il motiv per il qual il clom de balzar dils cots resuna naven da giun plaun. Nuotatonmeins vein nus udiu e viu la primavera vargada sillas pradas della muntogna de Maladers in tgiet salvadi pign che fageva ils giugs de balzar sin in pegn d'untgida. Laschond pender las alas, cun culiez stendiu e cun la cua savitschada ed alzada ad ault, de maniera ch'ins veseva bein las plemas alvas della cua, steva el leu — veramein in maletg impressionont. Sia disposiziun de tschoccadad permavauna stueva denton buca esser en quei mument schi dominonta, ch'el vess munchentau de far stem de sia e mia vischinonza. Igl ei buca reussiu de s'avischinar ad el. Bandunond jeu per in mument il schurmetg dils pegns, eis el sgulaus naven cun canera, probabel ualti grittentaus de miu disturbi. —

* * *

Era de mia emprema s'entupada cul pli grond de nos utschals de gagglinas less jeu raquintar cheu enzatgei. Ei setracta quella gada dil tgiet selvadi grond e della gaggina selvatga gronda. Ei era avon varga 30 onns, pia tochen che jeu erel aunc in buob. Miu bab ed jeu encurevan bulius el Scanvetg. Gest s'avischinavel jeu ad in pegn d'untgida ella vischinonza digl ur digl uaul. Vulend jeu contemplar in buliu, resuna sur mei tuttenina in tal suflar ed ina tala canera ded alas, che jeu fuss bunamein daus per tiara vi della tema. In hazer utschi segeina tras la roma e svanescha cuninagada. Mo era miu bab ha viu el e declara a mi cun bucca rienta sur de mia tema, che quei seigi stau in tgiet selvatg grond. El ei il pli grond de nos utschals de gagglinas ed insumma in de nos pli gronds denter tut l'utschleglia. Siu plemadi blau-ner e sia cua grondezia ein bein ils indecis ils pli impurtonts de sia caracteristica. El sa contonscher ina lunghezia de circa 100 centimeters ed ina peisa de rodud 5 kilos. Antruras sto el esser staus ualti derasaus el Grischun, pertgei ins anfla ses preparats empagliai ualti savens en museums e collezziuns de scola ni en ustrias. Il tgiet ei il bia preparaun en sia posiziun de balzar e cun las glischontas rosas cotschnas de balzadi. Igl ei bulschas unfladas en fuorma de briclas sur ils eglis, sco quei ch'ei dat era tier autras specias de gagglinas. La gaggina selvatga gronda ei bia pli pintga che il tgiet selvadi, normalmein mo schi gronda sco ina gaggina de casa. Il plemadi muossa la colur brina de ruina sco il terren d'ual. Igl ei veramein ina colur de schurmetg. La cua ei buca savitschada sco quella della gaggina selvatga pintga, pigl auter semeglia la gaggina gronda zun fetg la gaggina selvatga pintga. Deplorablamein ein els davos onns las gagglinas grondas adina vegnidadas pli raras el Grischun. Per certs territoris ein ellas ozildi schurmegiadas, pia scumandadas per la catscha. Segiramein fess ei meglier, sch'ins protegess ellas sin tuts ils territoris de nies cantun, e quei aschi ditg tochen ch'il diember cunvegnent ei puspei stabilis.

Era la gaggina gronda cua silla tiara sco quei che las gagglinas selvatgas pintgas fan, e mo la stupenta colur de zup della gaggina e dils pluscheins che protegia els dals numerus inimitgs. En general avdan las gagglinas selvatgas grondas en ina regiun empau pli bassa che las gagglinas selvatgas pintgas. Fertion ch'ins anfla lezzas aunc savens sisu igl ur digl uaul, entupein nus las gagglinas grondas mo excepziunalemein sin in territori schi elevaus. Ellas prefereschon il lartg uaul cun biars englars, cun cagliom e sterpa, nua ch'ellas san sezuppar fetg bein. Lur territori de viver schai circa denter 900 e 1600 meters. Tenor indicaziuns de Corti en siu «Guid tras l'utschleglia grischuna», han ins observau entuorn igl onn 1948 en differentas contradas dil Grischun ualti savens gagglinas selvatgas grondas. Aschia per exempel sper Tavau, silla spunda dil Calanda sper Cuera, en Portenza ed en auters loghens. Deplorablamein

auters utschals — in secuntener ch'ins sa strusch declarar sco acziun d'intelligenza, mo ch'ins sa denton buca taxar ed interpretar sco acziun purmein instinctiva.

Aunc biaras damondas dess ei, las qualas nus essen buca stgis de rispunder. Eis ei buca già ina miracla, che quei pign utschì d'in urlaun sa insumma viver sin nos cuolms duront gl'unviern cun sias temperaturas schi bassas? Prendein nus ina temperatura dil saung de 40° C per gl'utschì ed ina tala ordaviert de minus 20° C, lu dat quei ina differenza de 60° C. Nus carstgauns magliein d'unviern spisas pli grassas per pudèr scaldar meglier nies tgierp. Nos urlauns perencunter ston viver senza vivonda ell'im-

mensa ferdaglia. E sch'els anflan inagada de magliar, lu ei quei ina schampra maglia de jarva secca de feglia ni ragischs. E quei duess scaldar il tgierp? Segiramein fan els era diever dellas reservas de grass della stad vargada. Mo tuttina para a nus il pign tgierp digl utschì sc'ina pegna miraculosa. Bunamein senza vivonda demuossa igl urlaun veta pulsonta e segiramein era plascher e tschaffen de viver en ina moda che sto sorprendèr nus carstgauns dil «tschentaner della tecnica» cun smarvegl ed ammiraziun. Lein ver quitaun che nossa giuvna generaziun munchenti mai il smarvegl ed il respect avon las miraclas della natira e della veta!